

Б16

3269p

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

БАСВА Юлія Євгенівна

УДК 323.1(477)(091)(043.3)

**ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЗГОДИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ
ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ**

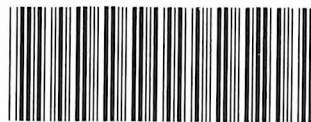
23.00.01 – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2011

НБ НПУ

100098045

8055

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук
Шевченко Олексій Костянтинович,
Інститут політичних та етнопатриональних
досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
теорії та історії політичної науки.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук
Бушанський Валентин Вікторович,
Інститут політичних та етнопатриональних
досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України,
головний науковий співробітник
відділу етнопатриології;

кандидат політичних наук
Новожилів Борис Валерійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри соціальної філософії
та філософії освіти.

Захист відбудеться 23 червня 2011 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «20» травня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема «національної» та «суспільної згоди» є однією з основних проблем політичної науки, оскільки вона містить не тільки важливі теоретичні складові (адже така згода складає основи будь-якого суспільного буття), але й має важливу практичну спрямованість на вирішення нагальних задач суспільної, національної та політичної єдності країни.

Подібна багатоаспектність концепту «національної згоди» та близьких до нього понять «суспільної згоди», «суспільного консенсусу», «національної єдності», «солідарності», «злагоди» призводить до того, що окреслені дефініції складають основу не тільки наукового, але й суто політичного дискурсу. Внаслідок цієї особливості визначений комплекс понять є фундаментом більшості з відомих ідеологій, політичних програм, передвиборчих гасел та обіцянок політиків. Терміни із зазначеної сфери є й найбільш вживаними в сучасних мас-медіа та в політичній риторичі в цілому.

Особливої актуальності дана проблема набуває в постсоціалістичних країнах, які знаходяться в стані пошуку як своєї нової ідентичності, так і універсальної формули суспільної єдності, а в країнах поліетнічних, полікультурних та таких, в яких борються різні проекти суспільного розвитку, ця проблема характеризується ще більшим ступенем загостреності. Україна належить саме до таких країн, в яких за умов загальної суспільної кризи зазначені проблеми набули показового ступеню невирішеності. (За останні роки ця криза найбільш часто формулювалася в термінах «розколу» між «Заходом» та «Сходом», але зазначений розкол може бути кваліфікований лише як вершина айсбергу зазначеної всеосяжної кризи – кризи національної довіри, національно-суспільної згоди, суспільного консенсусу).

За останні роки зусиллями багатьох дослідників як у світі, так і в Україні здійснено чимало досліджень, присвячених різним аспектам національної та суспільної згоди. Наприклад, багато зроблено для розкриття специфіки такого різновиду суспільної згоди як «консенсус». Уточнено класифікацію видів суспільного консенсусу, проаналізовано такі його форми як «консенсус еліт», «консенсус між населенням та елитою» та «загальнонаціональний консенсус», показано значущу роль цих форм соціальної комунікації у житті сучасного суспільства. Накопичено величезний теоретичний матеріал стосовно важливих аспектів «національної згоди», зокрема таких як «національна ідентичність», «національна свідомість», «національна ідеологія». Уточнено роль суспільної згоди в ролі забезпечення «національної безпеки».

Нарешті, існують фундаментальні дослідження, які розглядають суспільну згоду в її універсальному вимірі надання засадничих основ суспільному буттю. Передусім, мова йде про традицію розгляду суспільної

згоди як специфічної суспільної угоди, яка формує символічне тло суспільної діяльності, уявлення громадян про їх права та обов'язки, форми легітимації влади та набору типових сценаріїв її подальшої діяльності, основні сценарії комунікації між владою та населенням. В аналізі зазначених вимірів суспільної угоди досліджено її роль у детермінації типу суспільства та його політичного устрою.

Незважаючи на серйозні здобутки в зазначеній галузі політичної науки, малодослідженими є питання особливостей феномену суспільної та національної згоди. Зокрема одним з основних питань, які потребують відповідей, є питання щодо того, яким чином співвідносяться різні аспекти перелічених типів суспільної згоди, що, в свою чергу потребує чіткої та послідовної теорії національної згоди. Такої теорії поки що не існує, оскільки «національна згода» розглядається в контексті інших суспільних проблем та ще не виокремилася у самостійний предмет наукового дослідження. Саме тому розробка такої теорії набуває загальної актуальності, причому ця актуальність стосується не тільки політичної науки, але й політичної практики, особливо в таких суспільствах, де має місце глибока та системна криза всіх видів суспільної згоди. Саме для вирішення проблеми виходу з такої кризи особливої актуальності набувають дослідження, присвячені комплексному вивченню феномену національно-суспільної згоди в історичному та сучасному контекстах, оскільки тільки врахування національних, мовних, цивілізаційних, «консенсусних» складових може забезпечити розробку проекту подолання цієї кризи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах планової теми кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід та українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 24 грудня 2008 року). Тема дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 26 листопада 2009 року).

Мета і завдання дисертаційної роботи. Основною метою дисертаційного дослідження є виявлення специфіки національної та суспільної згоди у порівнянні з іншими формами політичної участі, політичної взаємодії та соціальної комунікації, окреслення сфери її дії та засобів маніфестації членами спільноти такої згоди, аналіз спільного та відмінного в різних типах суспільної згоди та їх «синтезу» у вигляді «загальнонаціонального консенсусу»

в історії людських суспільств; демонстрація особливостей досягнення такого консенсусу в постсоціалістичних країнах та аналіз причин його відсутності в Україні.

Сформульована мета зумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

1) виявити онтологічний та логіко-гносеологічний статус політологічної категорії «згода» та визначити її роль у процесі формування людських спільнот та суспільств;

2) сформулювати основні символічні складові політичної маніфестації «суспільної згоди» у вигляді міфологій, ідеологій, політичних теорій, уявлень масової свідомості у системі соціальної комунікації;

3) проаналізувати основні функції «згоди» в людських колективах та побудувати типологію різновидів «згоди» в історії суспільства;

4) виявити основні форми функціонування «згоди» в до-модерних суспільствах;

5) з'ясувати специфіку «згоди» як «суспільного консенсусу» та колективної «угоди» стосовно принципів справедливості як гармонії інтересів членів спільноти в «політичних суспільствах»;

6) проаналізувати трансцендентальні передумови «національної згоди» та специфіку української національної ідеї як проекту такої згоди в історії української державності;

7) дослідити основні сценарії досягнення суспільної згоди в постсоціалістичних країнах, надати порівняльний аналіз подібних сценаріїв у Росії та Україні, проаналізувати специфіку таких сценаріїв в сучасній Україні;

8) проаналізувати кризові явища у формуванні національної та суспільної згоди в Україні і окреслити можливі шляхи виходу з «консенсуального колапсу».

Об'єктом дисертаційного дослідження є «національна» та «суспільна» згода як специфічний різновид політичної єдності людської спільноти, яка виступає основою всього суспільного та політичного буття.

Предметом дослідження є проблема національної згоди в Україні в контексті історико-політичного дослідження.

Методологічна основа дослідження. Методологічна основа дослідження базується на використанні загальнофілософських методів, політико-філософських підходів та спеціальних методів політичної науки, оскільки предмет дослідження потребує комплексного всебічного політологічного та міждисциплінарного дослідження.

Так, серед загальнофілософських методів застосовані наступні методи: діалектичний (для аналізу «суспільної згоди» в її історичному розвитку та у зв'язку з іншими соціальними феноменами), метод від абстрактного до

конкретного (який дозволив продемонструвати історичні модифікації концепту «суспільної згоди»), метод аналізу та синтезу (з метою демонстрації того, яким чином різні типи суспільної згоди створюють певну модель суспільства), індукції та дедукції (тобто стратегії узагальнення одиничних соціально-політичних явищ та аналіз таких явищ в річці загального принципу), трансцендентальний підхід як: аналіз концептуальних передумов уявлень про той чи інший соціально-політичний феномен.

У числі соціально-політичних методів застосовані такі: політико-історичний аналіз (тобто розгляд соціально-політичного феномену в його історичному розвитку), порівняльний аналіз історичних різновидів соціально-політичного явища, критичний аналіз суспільних міфів та ідеологій (з метою виявлення іпозій та вірувань спільноти стосовно суспільної згоди), світ-системний аналіз.

Серед загальнонаукових методів були використані: сучасний системний підхід (який дозволяє уточнити системоутворюючі механізми у формуванні соціальних систем), типологічний підхід (на базі якого стало можливим побудова типології суспільної згоди як завершення порівняльного аналізу), структурний аналіз (який дозволив здійснити опис складових суспільної згоди, що формують її стійку структуру), міждисциплінарний підхід (на основі якого суспільна згода виступає як об'єкт вивчення кількох дисциплін та досягається її комплексне вивчення).

У числі спеціально-наукових методів були застосовані: комунікативний підхід (який дає можливість розглянути суспільну згоду в річці теорії суспільної комунікації), когнітивний підхід (який має евристичне значення для уточнення типу суспільної згоди шляхом виявлення її засадничих метафор), методи політичної лінгвістики та аналізу політичних дискурсів (які уточнюють комунікативні виміри суспільної згоди).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в розробці концепції комплексного аналізу феномену суспільної згоди та її основних різновидів в історії суспільства, методології структурного аналізу символічних складових суспільного консенсусу в соціальному та політичному дискурсі. На основі політико-філософського та політико-структурного дослідження феномену суспільної згоди було сформульовано наступні висновки, що характеризуються науковою новизною та у вигляді тез висуваються на захист:

Вперше:

– виявлено комплексну основу суспільної та національної згоди як політичного явища, наявність в ній онтологічних, гносеологічних та політико-комунікативних складових, окреслені шляхи використання даного підходу для аналізу проблеми національної та суспільної згоди в Україні;

– доведено системоутворюючу функцію згоди для формування до-політичних та політичних спільнот, суспільств та соціальних систем в цілому, яка полягає у відокремленні «своїх» від «чужих» та здійсненні фундаментальної операції «інклюдії-ексклюдії»; продемонстровано дію цієї функції у процесі конституювання державотворчої ідеї в Україні;

– виявлено основні знаково-символічні параметри політико-комунікативної складової суспільної згоди, які підпорядковуються принципу функціональної тріади «орієнтація-інтеграція-агресія» та таким метафоричним схемам політичного дискурсу як «сховище», «сила», «стежина», «зв'язки»; показано, які з наведених метафор є релевантними для формування національної згоди в Україні;

– проаналізовано основні типи суспільної згоди в історії суспільства; на основі порівняльного політологічного аналізу виявлено спільні та відмінні характеристики цих типів і виокремлено специфіку суспільної згоди як суспільного консенсусу в «політичних» суспільствах, в суспільствах авторитарного та тоталітарного типу, в сучасних пострадянських суспільствах та в Україні;

Дістали подальшого розвитку:

– теза про те, що «національна згода» виступає аналогом кантівської трансцендентальної схеми і в контексті цієї тези проведено паралелі між абстракціями «Суб'єкта» та «Надії»;

– положення про те, що врахування структурних трансцендентальних передумов національної згоди дає підстави розглядати її як певну наукову та політичну ідеалізацію та не зводити до простого емоційно-образного переживання національної єдності;

– аналіз ролі національної згоди в становленні української державності ХХ століття;

– дослідження основних моделей суспільної угоди в сучасних «політичних» суспільствах стосовно принципів соціальної справедливості – «справедливість законів», модель «рівного розподілу», радикально-егалітарна модель політичних практик, популістські моделі згоди як «змови» між Лідером та Масами, показано домінуючу роль останніх моделей в пострадянських суспільствах та проаналізовано специфіку функціонування цієї моделі в незалежній Україні.

Уточнено:

– на основі політологічного порівняльного аналізу проблему основних проєктів досягнення соціального консенсусу на теренах України та продемонстровано їх склектичний характер з пануючою тенденцією до популістської моделі суспільного консенсусу;

– концептуальні засади системної кризи політичного консенсусу в Україні як відсутності згоди з основних параметрів функціональної тріади та метафоричних схем суспільно-політичного мислення та суспільно-політичного дискурсу.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що в ньому представлено цілісний політологічний аналіз феномену суспільної та національної згоди, виділено типи суспільної згоди, надано системні критерії виявлення факту наявності суспільної та політичної згоди чи, навпаки, відсутності політичного консенсусу та дезінтеграції членів суспільства.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що на основі представлених системних критеріїв виникає можливість істотного поліпшення поточної політичної аналітики в сфері суспільного та політичного консенсусу та більш точного діагностування кризових явищ в сучасному українському суспільстві. Крім того, основні висновки дослідження можуть виступити основою для нормативних курсів та спецкурсів з політичної науки, а також можуть бути використаними при написанні підручників та навчальних посібників із зазначеної теми.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися та обговорювалися на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, у відділі соціальних проблем Інституту вищої освіти АПН України; у відділі теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, у виступах на «Курасівських читаннях» (Київ, 2010), Третьому конгресі політологів України «Політична система України: моделі влади» (Київ, 2010).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано чотири наукові статті у фахових наукових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України.

Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження та включає вступ, три розділи, дев'ять підрозділів, висновки та список використаних джерел (180 позицій). Загальний обсяг роботи становить 200 сторінок, основна частина – 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслюються методи дослідження, формулюються положення, що мають наукову новизну, демонструється

практична цінність отриманих результатів, описується структура та обсяг роботи.

У першому розділі – «Проблема «національної згоди» в соціально-політичній теорії» – аналізується категоріальний статус поняття «суспільна згода», його місце в соціально-політичній теорії.

У підрозділі 1.1. – «Категоріальний статус поняття «національної згоди»: відмінності між науковим, ідеологічним та побутовим вжитком» – проаналізовано ступінь науково-теоретичної розробки проблеми та специфіку цього поняття в різних типах дискурсів. Відзначається, що міждисциплінарний характер проблеми суспільної згоди спричинив той факт, що ця проблема розроблялася в різних галузях знань.

Зокрема в розробках філософії політики ця проблема піднімалася в рамках проблеми суспільної справедливості, а саме, в контексті проблеми участі громадян у політичній діяльності та управлінні державою. Так, тією чи іншою мірою проблема суспільного консенсусу (що тісно пов'язана з зазначеним вище комплексом проблем) простежувалася вже у висловлюваннях Солона та Перикла, послідовно відкидалася в соціально-філософському проекті Платона, знайшла найбільш повну та послідовну розробку в політичній філософії Аристотеля.

У Новий час ця проблема розглядалася в рамках проблематики суспільного договору як різновиду «згоди більшості» відносно типу політичного правління. Зокрема, різні моделі відповідей на неї були надані в працях Альтузія, Пуфендорфа, Ж.Бодуена, Т.Гоббса, Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо та інших. У сучасній політичній філософії проблематика справедливості в рамках теорії суспільної угоди була розглянута Дж.Роулзом та в численних коментарях на його роботи (зокрема в коментарях П.Рікера). В більш широкому політологічному контексті ця проблематика розглядається в річці проблеми взаємодії «ринку» та «демократії», тобто в ліберальній філософській традиції, яка розглядає цю взаємодію як найбільш оптимальний та справедливий суспільний устрій (Ф.Гайек, М.Фрідман, Ф.Фукуяма) та в спробах критичного аналізу ліберальної концепції (концепція «партICIPаторної демократії» Б.Барбера та теорія «радикальної демократії» Е. Лаклау та Ш. Муфф). Деякі аспекти проблеми суспільного консенсусу було розглянуто в утопічній соціальній традиції, в рамках якої соціальна справедливість розглядалася як справедливість рівного розподілу в інтересах більшості (Платон, Уїнстенлі, Мореллі, Маблі, Дезамі, лінія марксизму, народницька лінія в Росії та Україні).

Великий пласт політико-філософської літератури, яка тією чи іншою мірою торкалася проблеми суспільної згоди, репрезентують численні роботи з питань «національної свідомості», «національної ідентичності», в рамках якої «суспільна згода» набуває вигляд «національної згоди». Ретроспективний

аналіз формування такої свідомості та її «ідеологічного супроводження» в сучасній соціально-філософській і політологічній літературі надано в роботах Е.Балібара, І.Валерстайна, М.Хардта та А.Негрі, Ф.Лаку-Лабарта тощо. Особливий підрозділ проблематики національної згоди імпліцитно міститься в численних роботах з національної безпеки та систематично розглядається в роботах французького дослідника Т.Ференчі та англійського вченого П.Чілтона.

У сучасній вітчизняній політичній науці проблема суспільної згоди розглядалася в контексті проблеми національного та державного будівництва, кризи національної ідентичності та суспільної згоди (зокрема кризи «консенсусу еліт» та кризи «консенсусу між населенням та владою»). Найбільш вагомий внесок в цю проблематику зробили такі дослідники: В.Андрущенко, Б.Андрусиниш, О.Бабкіна, В.Бех, В.Бушанський, І.Варзар, К.Ващенко, В.Горбатенко, М.Головатий, Л.Губерський, М.Дмитренко, О.Картунов, І.Кресіна, І.Курас, Ю.Левенець, В.Лісовий, М.Михальченко, О.Новакова, М.Попович, Ю.Римаренко, М.Розумний, Ф.Рудич, З.Самчук, О.Скрипнюк, С.Телешун, Ю.Шайгородський, Ю.Шаповал, О.Шевченко та інші. Відзначено, що велика кількість вітчизняної наукової літератури присвячена вирішенню проблеми згоди як складової ланки національної ідентичності та формування української політичної нації, де проблема суспільної згоди ототожнюється з проблемою національної згоди.

Окремий блок досліджень, в рамках якого проблема суспільної згоди тією чи іншою мірою була розглянута, складають дослідження з питань політичного дискурсу та політичної лінгвістики як в Росії (Б.Гудков, Т.Ніколаєва, О.Опаріна, О.Шейгал), так і в Україні (О.Богомолов, Л.Нагорна, Е.Щербенко, Г.Яворська).

Попри значні наукові доробки в проблематиці суспільної згоди відсутні узагальнюючі роботи, які б розглянули цю проблему як окрему та надали феномену суспільної та національної згоди системного аналізу. Підкреслюється важлива роль у вивченні цієї теми, що належить роботам з політичної лінгвістики, сучасного дискурс-аналізу, когнітивізму та загалом роботам міждисциплінарного напрямку. У цих дослідженнях «згода» може бути інтерпретована як певна соціальна конвенція стосовно мовних концептів або «ідеалізованих концептуальних схем». У процесі аналізу відзначається важлива методологічна роль, яку відіграє у політичному дискурсі функціональна тріада «орієнтація-інтеграція-агресія», що структурується опозицією «свій/чужий».

Підсумовується, що фундаментальний характер функціональної тріади, необхідність згоди членів спільноти стосовно кожної з операцій, дає підстави вважати концепт «згоди» як концептуальну метафору, яка виконує конструктивну та системоутворюючу функцію в формуванні всього

соціального досвіду. Обґрунтовується положення про те, що серед таких концептуальних метафор виступають метафори 1) сховища, 2) стежини (шляху), 3) сили та 4) зв'язків. Вказано, що дія зазначених концептуальних метафор в рамках функціональної тріади є умовою функціонування будь-якого суспільства, оскільки є підставою для легітимації влади, символічного порядку та соціальної єдності.

Висунута теза ілюструється у підрозділі 1.2. – *«Засадна роль символу «згоди» в ідентифікації людських колективів та спільнот в історії суспільства»*. У цій частині роботи використовується типологія людських суспільств Н. Лумана, чия систематизація спирається на операції «інклюдзії/ексклюдзії» та є типологічно близькою до функціональної тріади. Визначається, що в сегментарних (первісних) суспільствах засаднича роль належить метафоричній схемі «сховища», елементарною формою якого виступала сім'я. Відзначено, що в рамках наведеної структурної одиниці «згода» виявляє себе у жорсткій фіксованості індивідів. Крім схеми «сховища» велику роль у сегментарних суспільствах відіграла схема «зв'язків», яка виступала важливою ланкою в системі родства, укладання шлюбів та складної системи «обмін-дарів». Виявлено, що в архаїчних цивілізаціях у зв'язку з появою потужної централізованої влади основну роль починає відігравати схема «Сили», домінування якої суттєво обмежувало роль згоди в таких суспільствах. При цьому показано, що, незважаючи на таке обмеження суспільна згода все ж таки мала місце в ситуації легітимізації абсолютної деспотичної влади та сприйнятті єдиного символічного порядку всіма членами суспільства.

Доведено, що в стратифікаційних (переважно середньовічних) суспільствах функцію «інклюдзії/ексклюдзії» виконував релігійний критерій розрізнення «своїх» від «чужих». Поряд зі схемами «сховища», «сили» та «зв'язків» домінуючу роль у формуванні суспільної згоди починає відігравати схема «стежини» (шляху), що реалізує себе в проєкті всесвітньої місії спасіння, яку бере на себе пануюча в суспільстві релігійна конфесія.

У підрозділі 1.3. – *«Суспільна згода» як політичний консенсус* – проаналізовано тип згоди, притаманний «політичним суспільствам». Зокрема обґрунтовується теза про те, що в такому типі суспільств організація суспільства передбачає відмінність інтересів суспільних практик та необхідність їх узгодження в процесі прийняття відповідних рішень. Така необхідність викликає до життя принципи демократії та права як інструментів впровадження суспільної згоди у вигляді консенсусу. В підрозділі надано аналіз першої в історії людських суспільств консенсусної моделі суспільної згоди, що виникла в античному місті-державі. Соціальною основою, як політичних практик досягнення соціального консенсусу, був феномен «громадянства»,

тобто наявність прошарку людей, причетних до відтворення суспільного порядку в місті-державі. В результаті місце системи концентрації абсолютної влади, де моделлю її відносин з суспільством була модель «наказ/виконання», зайняла система змінної влади та можливість публічного обговорення її наказів. Таким чином, «політика» в цьому контексті означала, передусім, десакралізацію влади, її перетворення на продукт людської раціональності.

Відзначено, що саме там виникає суспільна проблема «консенсусу інтересів» та проблема справедливості як «гармонії інтересів». Показано як ця проблематика стала стрижнем проблеми соціальної справедливості в Новий час, де формулою згоди найчастіше виступала формула «суспільної угоди».

Другий розділ – «Політичні аспекти у формуванні національної угоди» – присвячений аналізу «національної угоди» як різновиду та важливої складової «суспільної угоди» в Новий час.

У підрозділі 2.1. – «Національна угода» як об'єкт політологічного аналізу» – обґрунтовується теза про те, що національна спільнота є продуктом суспільної згоди, в той час як національна ідея може розглядатися як проект такої згоди.

У процесі аналізу доводиться, що на відміну від усіх форм національної ідеології, національна угода має не ідеологічний, а більш глибинний онтологічний характер. Ця теза є спробою зняти протиріччя між примордіалізмом (де нація мислиться як об'єктивна природна даність) та сучасним постмодерністським конструктивізмом (в рамках якого національна ідентичність є результатом вільного вибору індивіда). Показано, що в обох концепціях націєтворення «нація» мислиться як певна «самість», ігнорується проблематика «згоди» як найважливішого інструмента формування національної спільноти та сфера «політичного» як онтологічний простір формування цієї спільноти.

Висуваючи завдання обґрунтування тези про онтологічну природу національної угоди, у роботі сформульовано питання щодо знаходження онтологічного простору, де відбувається творення національної спільноти.

Вирішенню даної задачі присвячений *підрозділ 2.2. – «Політичні кореляції концепту «національної угоди», в якому поглиблюються положення Е. Канетті про «національну ідентичність», колективні переживання певної Єдності та «солідарності-зі-своїми»*. При цьому автор відмовляється від психологізму у тлумаченні національної угоди та висуває положення про те, що національна угода виступає аналогом кантівської трансцендентальної схеми, яка сама по собі не є об'єктом рефлексії, але яка виступає смисловим горизонтом, який робить можливим всі подальші рефлексії з цього питання. Ілюструючи цю тезу, автор виокремлює наступні типи трансцендентальних передумов угоди членів певної спільноти стосовно своєї належності до «нації»:

а) передумови «національної свідомості» (когіто-передумови); б) структурні передумови (наявність певних інституцій, в рамках яких можливе формування «національної свідомості»); в) соціальні та статусні національної згоди; г) комунікативні передумови, які мають безпосереднє відношення до всіх консенсусних форм соціальних відносин.

Показано, що перелічені трансцендентальні передумови «національної згоди» демонструють той факт, що ця згода передбачає наявність складних абстракцій («народ»), складних операцій та складної форми соціальної поведінки в якості члена національної спільноти. Тому національна згода не може зводитися до простого емоційно-образного переживання національної єдності. Крім того, наявність зазначених передумов спонукає до думки, що «національна згода» не може бути ототожненою зі згодою стосовно ідентифікації членів національної спільноти, але й включає в себе й соціально-економічні та суто політичні параметри. Найважливіший з цих параметрів пов'язаний з нейтралізацією соціальних антагонізмів і полягає у згоді не помічати кричущих відмінностей в рівні доступу до суспільного багатства, різниці в цілях різних класів, прошарків населення та погодитися на те, щоб розглядати ці відмінності в рамках деякої вищої єдності.

Підрозділ 2.3. – «Українська «національна ідея» як проект національної згоди та побудови української державності» – присвячений ілюстрації засадничої ролі національної згоди у формуванні національної свідомості у вітчизняній історії. У цьому контексті аналізується символ «соборності» як один з базових символів національної згоди в Україні. Продемонстровано, що на відміну від значень цього символу на теренах російської культури в українській традиції даний символ мав конотацію висхідної Єдності українського народу та стратегію до Єднання в межах території української держави, яку започаткував Акт злуки між УНР та ЗУНР від 22 січня 1919 року. У підрозділі аналізуються феномени більшовицької «українізації» 20-х років, референдум 1991 року та Майдан-2004 як приклади різних форм національної та політичної згоди. Аналіз зазначених проектів формування української державності підтвердив поєднання в у всіх типах національної згоди відносно моделі державності соціального та політичних аспектів.

У більшості згаданих проектів національно-визвольна боротьба співпала з революційним сценарієм досягнення соціальної справедливості, що підтверджує тезу І. Валерстайна про «статусну» функцію концепту етності. У цьому контексті показовим є те, що формування української національної спільноти в першій половині ХХ сторіччя йшло не класичним (ліберальним) шляхом національного виховання в рамках «буржуазної» національної держави, але шляхом революційним, під гаслами «лівих ідей», впливом яких і скористалися більшовицькі лідери для маніпуляцій з національного питання у

двадцяті роки минулого сторіччя. Іншим забарвленням характеризуються ситуації референдуму 1991 року та «Майдану-2004», де основою згоди виступила суміш анти тоталітарних, антирадянських, антиросійських та ліберальних ідеологій.

У третьому розділі – «Проблема досягнення суспільної згоди в сучасній Україні» – продемонстровано яким чином теоретичні напрацювання попередніх розділів можна застосувати до реалій сучасної України.

У підрозділі 3.1. – «Теоретичні підходи до визначення загальнонаціонального консенсусу в сучасних суспільствах» – вирішується завдання знаходження узагальнюючої формули суспільної згоди в сучасних суспільствах та її модифікації в суспільствах посткомуністичних. На шляху вирішення цієї задачі виділено питання концептуальної кореляції понять «національна згода» та «суспільна згода» і доводиться теза про те, що «національна згода» передбачає відокремлення «своїх» від «чужих» та створення механізмів інклюзії/ексклюзії через державні інститути, в той час як «суспільна згода» діє переважно всередині соціальної системи та базується на необхідності узгодження (консенсусу) соціальних інтересів та вирішенні проблеми соціальної справедливості на основі наступних принципів: 1) справедливості законів; 2) справедливості розподілу; 3) утвердження принципу рівності (егалітарна модель); 4) популістська позаінституційна модель (згода як змова Лідера та Маси).

У підрозділі 3.2. – «Основні сценарії досягнення суспільної згоди в постсоціалістичних державах та їх конкретизація в сучасній Україні» – доведено, що проблематика «суспільної згоди» може суттєво уточнити природу так званих «перехідних суспільств» та сприяти реконструкції «транзитологічних міфів», основний зміст яких полягав в некритичному прогнозі напрямку суспільних трансформацій постсоціалістичних суспільств «Від тоталітаризму до ринкової економіки та демократії». Саме аналіз сценаріїв суспільної згоди допомагає зрозуміти природу новостворених гібридних режимів, які поєднують риси авторитаризму та політичної конкуренції, яка притаманна демократичним типам політичного устрою.

У роботі констатовано принциповий еkleктизм сценаріїв суспільної згоди, наявність змішаних форм яких дає підстави теоретикам ввести термін «перехідні суспільства». У процесі аналізу було виявлено, що домінуючою моделлю продовжує залишатися популістська модель суспільного консенсусу, яка передбачає наявність Лідера за умов довільності принципів, на основі яких єднання навколо такої фігури стає можливим. Ці особливості було проаналізовано на прикладі фігур Б. Єльцина, В. Жириновського, В. Путіна на російському ґрунті, проведено порівняльний аналіз аналогічних проєктів в Україні на прикладі «проєкту Л. Кравчука», «проєкту Л. Кучми» та «проєкту

В. Ющенко». В процесі цього аналізу продемонстровано по яких зі складових функціональної тріади мали місце здобутки та «провали» кожного з зазначених проєктів. Зокрема показано, що «проєкт Л. Кравчука» зміг акцентувати аспект «орієнтації», отримавши фіаско в досягненні «інтеграції» та метафоричної схеми «зв'язків». У рамках «проєкту Л. Кучми» було, навпаки, отримано певні здобутки в напрямку «інтеграції», однак при цьому було сформовано вкрай дезорієнтоване суспільство, позбавлене своєї ідентичності. У «проєкті В. Ющенко» були задіяні всі три складові функціональної Тріади, але мали місце абсолютно провальні тенденції в досягненні будь-якої моделі соціальної справедливості та загальнонаціонального консенсусу.

У підрозділі 3.3. – «Кризові явища в українській політиці та перспективи формування національно-суспільної згоди на сучасному етапі» – показано, що проаналізовані проєкти суспільної модернізації не тільки не сприяли досягненню національної та суспільної згоди, але, навпаки, призвели до системної кризи загальнонаціонального консенсусу. В процесі аналізу виявлено параметри системної кризи всіх видів суспільної згоди – на рівні «національної ідеї» (не сформованості «української нації» як в її етнічному, так і в політичному різновидах, реставрація моделей загальнооруської та радянської ідентичності), моделі розподільчої справедливості (замість якої була сформована система кричущої соціально-політичної нерівності). Проаналізовано причини краху проєкту популістського консенсусу між Лідером та населенням, що, в свою чергу, обумовило відсутність консенсусу між населенням та владою та відсутність загальнонаціонального консенсусу.

Підсумовуючи наслідки зазначеної кризи, зазначається, що криза має місце по всім параметрам функціональної Тріади – на рівні орієнтації, інтеграції та агресії. (Стосовно останнього параметру, то серйозним каталізатором згаданої кризи виступила заява про «позаблоковий статус України» без достатніх гарантій її безпеки). Невтішна картина, що склалася відносно реалій та прогнозів у формуванні національної та суспільної згоди в Україні підводить до висновку, що єдиним кроком до подолання «консенсуального колапсу» може бути «консенсус еліт».

ВИСНОВКИ

Результати дослідження узагальнено в наведених нижче положеннях.

1. «Згода» виступає як комплексний інтегратор різних форм суспільно-політичної організації, суспільної поведінки та політичної комунікації. На основі аналізу еволюції людських суспільств та застосування в ньому концептуального апарату системного підходу Н.Лумана доведено, що «суспільно-політична згода» має глибинний онтологічний характер та виступає

основним системоутворюючим чинником суспільства, оскільки регулює механізми інклюдії/ексклюзії, які в свою чергу обумовлюють диференціальні коди систем суспільства.

2. Це положення конкретизується за допомогою надбань теорії політичної лінгвістики та когнітивістики, які дозволяють розглядати опозицію «свій/чужий» та функціональну Тріаду «орієнтація-інтеграція-агресія» як основні смислоутворюючі структури політичного дискурсу. В свою чергу, теорія когнітивної метафори дає підстави конкретизувати згадану тріаду, вводячи метафоричні схеми «сховища», «стежини», «зв'язків» та «сили» і вибудовуючи на їхній основі типологію форм суспільної згоди в історії суспільства.

3. У процесі типологічного аналізу (зокрема сегментарних, імперських та стратифікаційних суспільств) продемонстровано основні функції «згоди» в згаданих суспільствах, виявлено корелятивні зміни в наведених метафоричних схемах, показано їх конфігурації, що конкретизують тип суспільної згоди в наведених суспільствах.

4. Особливий випадок суспільної згоди виникає в суспільствах, побудованих на феномені «політики» та «політичної комунікації» (античне місто-поліс, Римська республіка), які передбачають а) автономію суб'єктів суспільної дії та б) різність інтересів цих суб'єктів. Внаслідок цієї передумови необхідність узгодження цих інтересів спричиняє появу ідеї суспільно-політичного консенсусу як гармонізації суспільних протиріч на основі принципу справедливості. Сценарій пошуку оптимальної моделі соціальної справедливості стає наріжним каменем історії західних суспільств і який продовжує діяти в наш час, не втрачаючи своєї актуальності.

5. На відміну від «національної ідеології» «національна згода» характеризується парадоксальною єдністю онтологічних та ідеологічних складових, антиномічність відносин яких дозволяє провести паралель між категорією «Суб'єкта» та категорією «Нації». В контексті цього порівняння «національна згода» не є об'єктом рефлексії, але виступає смисловим горизонтом, який робить можливим появу всіх подальших рефлексій з приводу національної ідентичності та націєтворення.

6. У світлі цього методологічного положення проаналізовано історичні різновиди «національної згоди» в Україні протягом ХХ сторіччя з точки зору розроблених типологічних критеріїв (модель «соборності» 1918-1921 рр., радянська модель «українізації», референдум 1991 року та проект «Національного Відродження», «помаранчева революція» 2004 року). Показано, що за умов сучасної кризи національної ідентичності та національної згоди вирішення цього питання в повному системному обсязі є питанням історичного виживання української національної спільноти.

7. Теоретичною базою для аналізу основних сценаріїв досягнення суспільної згоди в постсоціалістичних країнах послужила типологія «консенсусу інтересів», який спирається на трансцендентальну передумову Справедливості. Ці типи можуть бути узагальнено у вигляді наступних формул «справедливого розподілу»: а) справедливість як «справедливість законів» («процедурна справедливість»); б) утопія «рівного розподілу» (соціалістична модель); в) егалітарна модель політичних практик, що враховує інтереси не тільки більшості, але й меншості; г) популістські моделі згоди як «змови» між Лідером та Масами. Особливістю проєктів соціального консенсусу на теренах постсоціалістичних держав (зокрема Росії та України) є еkleктичний характер таких проєктів на основі «ідеологічних гібридів», в рамках яких пануючою моделлю виступає популістська модель суспільного консенсусу.

8. Розгляд основних проєктів у сфері суспільної модернізації та досягнення загальнонаціонального консенсусу в Україні (проєкт Л.Кравчука, проєкт Л.Кучми, проєкт В.Ющенка) показав, що в їх рамках національно-суспільна згода не тільки не була досягнута, але, навпаки, після невдалих соціальних експериментів залишилася системна криза національно-суспільного консенсусу. Зазначена криза може бути охарактеризована в наступних параметрах: а) несформованості української нації (як в етнічному, так і в політичному різновидах); б) відсутності «консенсусу еліт» стосовно основ української державності, невизначеності у формі державного устрою та розподілу владних повноважень між гілками влади; в) провалу сценарію досягнення консенсусу між державою та населенням, відсутності довіри до держави, розповсюдженості настроїв соціальної апатії або утопічних месіанських очікувань появи Лідера, що є наслідком висхідної еkleктичності суспільно-політичних проєктів влади. Основний висновок з аналізу системної кризи національної та суспільної згоди полягає в тому, що першим кроком подолання такого «консенсуального колапсу» повинен стати «консенсус еліт» (хоча за сучасних умов такий консенсус поки що виступає лише добрим побажанням).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Опанасенко Ю. «Національна згода» як об'єкт філософської рефлексії / Ю. Опанасенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2009. – Вип. 18. – С 57-64.
2. Опанасенко Ю. «Національна ідея» як різновид суспільної згоди / Ю. Опанасенко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціальних-політичних дисциплін. – К.:

Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вилуск 3. – С.119 -126.

3. Опанасенко Ю. Проблема «суспільної згоди» в світлі сучасних теорій політичного дискурсу / Ю. Опанасенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2010. –. Вип. 5 (49). – С.63-73.

4. Опанасенко Ю. Кризові явища в українській ідентичності та перспективи формування національно-суспільної згоди на сучасному етапі / Ю.Опанасенко // Сучасна українська політика. – К.:Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип.23. – С.238-247.

АНОТАЦІЇ

Басва Ю.Є. Проблема національної згоди в Україні в контексті історико-політичного аналізу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертаційному дослідженні «суспільна згода» розглядається як системоутворююча основа будь-якого суспільства, оскільки вона регулює операції «інклюдзії/ексклюдзії», відокремлення «своїх» від «чужих», які є базовими для конституювання суспільної системи. Подібне відокремлення конкретизується за допомогою функціональної тріади «орієнтація-інтеграція-агресія», яка охоплює всі напрямки ідентифікації та об'єднання людських колективів та спільнот.

Обґрунтовано тезу про те, що в рамках операції «орієнтації» діють концептуальні метафори «сховища», «стежини», «сили» та «зв'язків», сценарій взаємодії яких є підставою для легітимації влади, символічного порядку та соціальної єдності, обумовлюючи тип суспільства. На основі наданої концептуальної схеми проаналізовано типи згоди в історії суспільства, де основну увагу приділено аналізу типу згоди в політичних суспільствах, яка має вигляд «консенсус інтересів» та будується на основі принципів соціальної справедливості. Показано, що специфікою посткомуністичних суспільств є принциповий еклектизм досягнення сценаріїв суспільної згоди, серед яких основною моделлю виступає популістська модель згоди як змови Лідера з Масами. Виявлено системні параметри кризи всіх видів суспільної згоди в Україні та сформульовано висновок про те, що єдиним кроком подолання «консенсусального колапсу» може бути «консенсус еліт».

Ключові слова: національна згода, суспільна згода, функціональна триада, концептуальна метафора, консенсус інтересів, принципи справедливості.

Баева Ю.Е. Проблема национального согласия в Украине в контексте историко-политического анализа. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В рамках диссертационного исследования «общественное согласие» представлено не как составляющая ментальности, но в качестве системообразующей основы любого общества, поскольку оно регулирует операции «инклюзии/эксклюзии», отделения «своих» от «чужих», которые являются базовыми для создания социальных систем. Подобное отделение конкретизируется с помощью функциональной триады «ориентация-интеграция-агрессия», которая охватывает все направления идентификации и единения человеческих коллективов и сообществ.

Обоснован тезис о том, что в рамках операции «ориентации» действуют метафоры «укрытия», «пути», «силы» и «связей», взаимодействие которых является основанием для легитимации власти, символического порядка и социального единства, обуславливая тип общества. На основе данной концептуальной схемы проанализированы типы согласия в истории общества. Показано, что в первобытных обществах общественное согласие кристаллизуется вокруг схемы «укрытия», которая гарантирует элементарный уровень защиты и безопасности, выступает пространством соединения «своих», внешние границы которого отграничивают это пространство от «чужих». Не меньшую роль в этой системе играла схема «связей», воплощенная в институте семьи и коммуникативных правилах брачных обменов.

Продемонстрировано, что в архаических цивилизациях общественное согласие проявляется в консенсусе элит и опирается, главным образом, на схемы «силы» и «укрытия». Особенностью обществ средневекового типа является их религиозноцентричный характер, обуславливающий роль Церкви как главного интегратора социального сообщества, которая воплощала одновременно и схему «укрытия» и схему «связей». Новой характеристикой специфики общественного согласия в этих обществах выступила схема «пути», которая реализовывалась во всемирной миссии спасения, которую осуществляла господствующая конфессия.

Особое внимание уделено анализу типу согласия в политических обществах, первые образцы которых представлены в Древней Греции и Риме. Показано, что данные типы обществ учитывают различие интересов субъектов общественных практик, предполагая необходимость их согласования в процессе принятия соответствующих решений. Такая необходимость рождает появление демократии и права как инструментов воплощения идеи общественного согласия в виде «консенсуса интересов» на основе принципов справедливости. Продемонстрировано как эта проблематика становится стержнем постановки проблемы социальной справедливости в Новое время, где формула общественного согласия фигурирует под именем «общественного договора».

Проанализирована структура национального согласия как разновидности и важной составной части общественного согласия в Новое время, обоснован тезис о том, что национальное сообщество является продуктом общественного согласия, в то время как национальная идея может рассматриваться как проект такого согласия. На примере истории Украины показана роль идеи «соборности» как одного из базовых символов национального согласия в Украине и единства украинского народа, проанализированы знаковые вехи украинской истории XX столетия как примеры различных форм национального и политического согласия.

Продемонстрирована корреляция понятий «национальное согласие» и «общественное согласие». В частности показано, что национальное согласие предполагает создание механизмов «инклюзии/эксклюзии» через государственные институты, в то время как «общественное согласие» действует внутри системы и предполагает принятие формулы социальной справедливости на основе одного из следующих принципов (справедливость законов, справедливость распределения, принципа равенства, популистской внеинституциональной модели «Лидер/Масса»).

Показано, что спецификой посткоммунистических обществ является принципиальный эклектизм в достижении общественного согласия, среди которых основной моделью выступает популистская модель согласия как заговора между Лидером и Массами. Разновидности этой модели показаны на примере фигур Б. Ельцина, В. Жириновского, В. Путина на российской почве и популистских проектов в Украине («проекте Л. Кравчука», «проекте Л. Кучмы», «проекте В. Ющенко»). В процессе сравнительного анализа российской и украинской разновидностей популистской модели общественного согласия показано по каким из составляющих функциональной триады имели место достижения и провалы каждого из названных проектов.

Выявлены системные параметры кризиса всех видов общественного согласия в Украине (национальная идея, идея справедливости законов, модель

распределительной справедливости, популистской модели согласия), что обуславливает как отсутствие консенсуса между населением и властью, так и общенационального консенсуса. На основе проведенного анализа формулируется вывод о том, что единственным шагом преодоления «консенсуального коллапса» может быть «консенсус элит».

Ключевые слова: национальное согласие, общественное согласие, функциональная триада, концептуальная метафора, консенсус интересов, принципы справедливости.

Bayeva Y.E. The Problem of the National Consensus of Ukraine in the Context of the Historico-political Analysis. – Manuscript.

The dissertation to obtain the degree of Candidate of Political Sciences on speciality 23.00.01 – Theory and History of Political Science. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

The dissertation paper deals with the concept of «social consensus» that represents the basis of all societies regulating the operations of «inclusion / exclusion», fundamental for the constitution of social systems. These operations are realized by means of a functional triad «orientation-integration-aggression» which covers all directions of identification and unification of human collectives and communities. The dissertation substantiates a statement about the metaphors of «shelter», «way», «strength» and «connections» within the bounds of operation of «orientation».

The investigation demonstrates the correlation of the concepts «national consensus» and «social consensus». The first concept presupposes the creation of mechanisms of «inclusion / exclusion» while the second concept operates within the system and presupposes the acceptance of the formula of social justice.

The peculiarity of postcommunist societies resides in the eclectic way of reaching social consensus. The thesis reveals the main characteristics of the crisis of all kinds of social consensus in Ukraine and formalizes the conclusion about the only way of overcoming the «consensual collapse», that is to say, the «consensus of elites».

Key words: national consensus, social consensus, functional triad, conceptual metaphor, consensus of interests, principles of justice.

Підписано до друку 18.05.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 300
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26